

УДК 343.139(091)

Марія Жук,

аспірантка кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
Національного університету «Острозька академія»

МЕЖІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

У статті досліджується генеза меж судового розгляду у кримінальному судочинстві Стародавнього Риму. Автор звертає увагу на залежність визначеності меж судового розгляду від політичного режиму Стародавнього Риму на різних етапах його розвитку та від державної політики щодо забезпечення прав людини.

Ключові слова: кримінальне судочинство, Стародавній Рим, межі судового розгляду, обвинувачення, обвинувальна скарга.

Межі судового розгляду у кримінальному судочинстві визначаються особою обвинуваченого, і висунутим йому обвинуваченням відповідно до обвинувального акта. Встановлення меж судового розгляду є гарантією реалізації завдань кримінального провадження та засад презумпції невинуватості, змагальності, забезпечення права на захист, а також рівності перед законом і судом.

Дослідженню питання меж судового розгляду в кримінальному судочинстві в тих чи інших аспектах приділяли увагу такі науковці: М. Гартунг, Ю. Глазер, М. Немировський, С. Познишев, Н. Розін, Н. Тальберг, М. Чельцов-Бебутов, І. Фойницький та ін. Проте окремо у науковій літературі генеза меж судового розгляду у кримінальному судочинстві, в тому числі й історичні аспекти становлення меж судового розгляду у кримінальному судочинстві Стародавнього Риму, не розглядалась, що і зумовило вибір предмета даного дослідження.

Зародження інституту меж судового розгляду у кримінальному судочинстві Стародавнього Риму належить до часів пізньої Римської республіки.

Як стверджує М. Немировський, у першій половині існування Римської республіки (VI—III ст. до н. е.) і у магістратському процесі, і в суді коміцій зміст обвинувачення формулювався до початку судового розгляду справи. Проте, зважаючи на широту повноважень

римських магістратів, а також на поєднання законодавчих і судових функцій коміцій, при винесенні судового рішення останні керувались власним розсудом. Формальних норм для них не існувало. Тож як результат — допускалась будь-яка зміна обвинувачення у суді, а особа могла бути засуджена за вчинення зовсім іншого правопорушення, про яке ставало відомо безпосередньо під час судового розгляду [1].

Однак ситуація змінилася після появи у II ст. до н. е. *quaestiones perpetuae* — постійних судових комісій. Кожен із законів, яким передбачалось створення тієї чи іншої судової комісії, визначав і склад злочину, який мав розглядатись відповідною комісією, і порядок кримінального судочинства [2]. Основною формою обвинувачення було «народне обвинувачення». Зокрема вважалось, що кожен повноправний римський громадянин, зацікавлений у забезпеченні благополуччя республіки, має за честь зробити благородну справу — викрити винного у вчиненні злочину. Згідно з таким положенням суд не міг порушити кримінальну справу за власною ініціативою, без скарги обвинувача. Якщо ж кілька осіб висловлювали бажання виступати у ролі обвинувача, то претор обирав серед них головного, а решта, які називались *subscriptores*, могли контролювати дії головного обвинувача, доповнювати його промову в суді [3].

Отримавши дозвіл від претора виступати у ролі обвинувача, громадянин складав присягу про добросовісність обвинувачення і про те, що буде підтримувати його до винесення вироку у справі. На стадії попереднього розгляду справи (*in iure*) у присутності обвинуваченого, якщо той сам з'явився до претора чи був доставлений обвинувачем, відбувалось складання обвинувальної скарги. Обвинувач письмово по пунктах викладав у скарзі зміст обвинувачення (*nominis delatio*). Після цього претор роз'яснював обвинуваченому суть обвинувачення, допитував його, а якщо той заперечував свою вину, то претор розглядав докази, надані обвинувачем на підтвердження обґрунтованості обвинувачення [4].

Остаточна сформульована обвинувальна скарга підписувалась обвинувачем (*nominis subscriptio*), а якщо їх у справі було кілька, то скарга підписувалась всіма ними [5]. Обвинувальна скарга повинна була містити точні відомості про особу обвинуваченого, суть вчиненого злочину, місце і дату вчинення злочину, ім'я обвинувача, вказівку на норму закону, яку порушено, та ін. Після виконання всіх формальностей претор офіційно оголошував про прийняття обвинувачення, а особа, проти якої було порушено кримінальну справу, набувала статусу підсудного (*reus, in reatu*). Н. Гартунг та Н. Розін зазначають, що саме обвинувальна скарга визначала предмет процесу і суд не міг вийти за межі такої скарги під час судового розгляду справи [6; 7].

Якщо громадянин, який виступав у ролі обвинувача, не з'явився до суду, то наслідком цього було виключення справи зі списку; у разі неявки обвинуваченого його могли засудити заочно. Зважаючи ж на суворий обвинувальний характер кримінального судочинства і процесуальну рівність сторін, обвинувач ніс відповідальність за обґрунтованість обвинувачення. Зокрема у випадку виправдання обвинуваченого обвинувач міг бути засудженим за обман, приховування доказових фактів, протизаконну змову із обвинуваченим та ін. [8; 9].

Оскільки кожна комісія мала повноваження щодо розгляду не всіх, а лише окремих конкретних злочинів, то пере-

хід під час судового розгляду справи до обвинувачення за іншою нормою закону був неможливим через те, що справа ставала не підсудною даній комісії. Якщо ж під час судового розгляду з'ясовувалось, що вчинений обвинуваченим злочин кваліфікується за іншою нормою закону, ніж та, яку вказав обвинувач, то наслідком цього було безумовне виправдання обвинуваченого із можливістю повторного кримінального переслідування такої особи за вчинений злочин, але вже з іншою його кваліфікацією. Також виключалось одночасне обвинувачення особи у вчиненні кількох різнорідних злочинів. Що ж стосується фактичних обставин обвинувачення, які не впливали на юридичну характеристику діяння, то їх зміна допускалася [10].

Значних змін інститут меж судового розгляду зазнав у імперський період Стародавнього Риму (I—VI ст. н. е.). Це було зумовлено посиленням державної влади, ускладненням суспільних відносин, проникненням у кримінальний процес публічних засад. Зокрема поступове обмеження прав обвинувачів у процесі фактично призвело до занепаду інституту меж судового розгляду. Так, спочатку у справах про кримінальні правопорушення, крім політичних, було обмежено коло осіб, які могли виступати у ролі обвинувачів, і встановлено додаткові вимоги до змісту та форми обвинувачення. У справах, які торкалися інтересів імператора (*criminal majestatis*), були зняті будь-які обмеження: обвинувачами могли виступати і жінки, і раби; заохочувалась робота донощиків [11]. Незважаючи ж на те, що із часів республіки збереглась процедура *nominis delatio* та *nominis subscriptio*, суддя під час розгляду справи та при постановленні рішення у справі вже не був пов'язаний межами пред'явленого обвинувачення. Суддя міг продовжувати розгляд справи доти, поки йому не ставало все зрозуміло, і він був готовий до прийняття рішення у справі [12].

Пізніше обвинувачений і обвинувач були майже повністю зрівняні у статусі. Останній у ході процесу міг навіть бути позбавленим волі. Тому бажаних підтримувати обвинувачення взагалі не знаходилося. Тож імператор і сенат почали

призначати обвинувачів за власною ініціативою (*ex officio*) для окремого процесу. Офіційно призначений обвинувач виконував також і функції слідчого: він збирав докази винуватості особи у вчиненні правопорушення [13]. Як результат, поступово стало дозволеним порушувати кримінальну справу взагалі без обвинувача (спочатку — у справах бродяг, рецидивістів та ін., а згодом це правило набуло загального характеру). Обвинувальне начало у кримінальному процесі не було відмінене законом, але фактично було витіснене інквізиційною формою судочинства.

І хоч у IV ст. до н. е. було проголошено рівність усіх громадян перед законом і судом, доступність правосуддя, на практиці рабу, який виступав з обвинуваченням проти свого хазяїна, відрізали язик, навіть якщо таке обвинувачення було справедливим [14].

Про занепад інституту меж судового розгляду в кримінальному судочинстві імперського періоду Риму свідчать і факти, наведені М. Немировським. Автор зазначає, що у часи Римської імперії для окремих судів звичайною була практика об'єднання кількох обвинувачень у вчиненні різнорідних злочинів. Така кумуляція обвинувачень в одному кримінальному процесі призвела до того, що судді почали поширювати його на всю діяльність обвинуваченого, а іноді предметом вироку суду навіть ставала злочинна діяльність не обвинуваченого, а іншої

особи (свідка, обвинувача) [15]. Тобто суд став активною стороною процесу, відсутність обмежень процесуальних прав судді дозволила йому самостійно визначати межі судового розгляду кримінальної справи.

Таким чином, під кінець республіканського періоду Стародавнього Риму відбулося зародження інституту меж судового розгляду у кримінальному судочинстві через формулювання у обвинувальній скарзі фактичної та юридичної сторін обвинувачення. Причому межі судового розгляду тут були жорсткими і не могли змінюватись у суді. Це, з одного боку, надавало судовому розгляду визначеності, а з іншого — дозволяло сторонам захисту заздалегідь визначитись із предметом захисту.

Зародження та розвиток інституту меж судового розгляду в кримінальному судочинстві Римської республіки і їх поступовий занепад у часи імперії свідчать про те, що визначеність меж судового розгляду залежить від політичного режиму держави на тому чи іншому етапі її розвитку, від державної політики щодо забезпечення прав людини, зокрема прав обвинуваченого у кримінальному судочинстві.

Наступні дослідження генези меж судового розгляду можуть бути присвячені вивченню історичних аспектів становлення даного інституту в кримінальному судочинстві Франції, Німеччини, Англії та інших країн.

ПРИМІТКИ

1. Немировский М. Отношение приговора к обвинению / М. Немировский. — О., 1906. — С. 5.
2. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовного-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. — СПб.: Альфа-Равента, 1995. — С. 142.
3. Там само. — С. 144—145.
4. Гартунг Н. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России / Н. Гартунг. — С.-Пб., 1868. — С. 17.
5. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство: пособ. к лекциям / Н. Н. Розин. — 2005. — С. 24.
6. Гартунг Н. Зазнач. праця.
7. Розин Н. Н. Зазнач. праця.
8. Чельцов-Бебутов М. А. Зазнач. праця. — С. 145—148.
9. Глазер Ю. Руководство по уголовному процессу / Ю. Глазер; пер. с нем. А. Лихачева. — С.-Пб.: Пред. журн. гражд. и угол. права, 1884. — С. 18—20.
10. Немировский М. Зазнач. праця. — С. 7—8.
11. Чельцов-Бебутов М. А. Зазнач. праця. — С. 153.